

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1481>

Geliş Tarihi: 14.11.2018

Kabul Tarihi: 25.12.2018

CEZAEVLERİ YAPI STOKU: MİMARLIK, BÜROKRASI VE MEKÂNSAL DÖNÜŞÜM (1923-1947)

Erhan Berat FINDIKLI*

Özet

Erken Cumhuriyet'te ve çok partili sisteme geçiş döneminde Türkiye'de cezaevi yapı stoku, kale, cami ve taşhan gibi farklı tarihi yapıların dönüştürülmesiyle elde edilenlerden iş esaslı asri cezaevlerine varıncaya kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik göstermekte ve heterojen bir doku sergilemektedir. Bu makale söz konusu dönemde cezaevi yapı stokunun oluşumunda, mekân temini, tarihi yapıların cezaevine dönüştürülmesi, tahliyesi veya yenilerinin inşa edilme sürecinde rol oynayan Adliye, Diyanet ve Evkaf gibi farklı devlet kurumları arasındaki çok yönlü müzakereleri ve bu süreçte işletilen bürokrasinin niteliklerini Max Weber'in Bürokrasi kavramına referans vererek incelemektedir. Burada bir taraftan Cumhuriyet arşivindeki belgelerin yakın okuması yapılarak dönemin mekânsal, ideolojik ve sosyo-kültürel öncelikleriyle ilgili söylem analizi gerçekleştirilirken, diğer taraftan Türkiye'de cezaevi yapı stokunun oluşturulması sürecinde bürokratik işleyişin nasıl cereyan ettiği, kendi içinde çeşitlilik gösteren bürokratik dilin çoğul iç rasyonalitesinin nasıl şekillendiği sorularına cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet, Mimarlık, Cezaevleri, Mekân, Bürokrasi

* Dr. Öğretim Üyesi: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Carceral Building Stock in Turkey: Architecture, Bureaucracy and Spatial Transformation (1923-47)

Abstract

In the early Republican era and in the subsequent years (1923-1947) in Turkey, carceral spaces display a heterogeneous architectural landscape that consists of a variety of historical buildings such as mosques, castle or in which were transformed into prisons and of modern jails that were constructed as prestige projects of the new regime. Using Max Weber's concept of bureaucracy, this article examines the bureaucratic processes, multilateral dialogs and negotiations among the social actors and official institutions such as Ministry for Justice, Ministry of Religious Affair and Endowments (*Evkaf*) during the formation of these carceral spaces. While it aims to explicate the characteristics of the republican bureaucracy through close readings and critical discourse analysis of archival documents and secondary sources, it also tries to answer the questions such as how the carceral spaces were shaped; in which categories the prisons can be defined in terms of architectural typologies; how the bureaucracy functioned and reproduced its polyphonic language and constructed institutional inner-rationality during the process of creating and managing new carceral spaces.

Keywords: Early Republican Period, Architecture, Prisons, Space, Bureaucracy

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ceza infaz kurumlarının değişimi ve dönüşümü, Türkiye'de ceza hukuku, bürokrasi, mimarlık, inşaat ve tadilat faaliyetinin arakesitinde şekillenen farklı kapatılma mekânlarının oluşumunu beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde ceza ve tevkif evleri mimarlık, mekânsal üretim ve işleyiş bağlamında heterojen bir yapı sergilemekte olup, sayı ve kapasite itibarıyla mevcut ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Bu yüzden bir taraftan yeni cezaevleri inşa edilirken diğer taraftan tarihi yapı stokundan yararlanılarak yeni kapatılma mekânları oluşturulma yoluna gidilmiştir. Osmanlı'dan devralınan modern cezaevleri veya cezaevine dönüştürülen tarihsel

yapıların kullanımı ve ıslahı ile iş esası üzerine kurulu asri cezaevlerinin inşası eşzamanlı olarak cereyan etmiştir.

Tarihi yapıların cezaevine dönüştürülmesi ya da yenilerinin inşası sadece bir kapatılma mekânı üretmek değil aynı zamanda farklı devlet kurumları ve toplumsal aktörler arasında ceza infaz, bölgesel kalkınma/planlama, mülkiyet, hıfzıssıhha, maliyet, mimarlık ve inşaat süreçleri ile de ilgili çok yönlü bir müzakere zemini oluşturmak ve bu müzakereleri gerçekleştiren devlet kurumlarının yönetsel, bürokratik işleyişini yeniden üretmek/yapılandırmak anlamına da gelmiştir. Diğer bir deyişle, tarihi bir yapıyı cezaevine dönüştürmek ya da yeni bir cezaevi inşa etmek, bürokrasinin yeniden üretimi, resmi kurumların rol, görev ve önceliklerinin yeniden belirlenmesi, kurumsal kimlik ve rasyonalitenin yeniden tanımlanması işlevini yerine getirmektedir.

Bu makale Erken Cumhuriyet'te bir kapatılma mekânı olarak cezaevlerinin fiziksel/mimari çeşitliliği üzerinde yoğunlaşmakta, devlet kurumları arasında, tarihi yapıların cezaevlerine dönüştürülmelerine ve yenilerinin inşasına yönelik müzakerelerden bazı kesitleri incelemektedir. Burada mevcut cezaevi yapı stoklarıyla ilgili mekânsal bir sınıflandırma önerisi getirilirken, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler ve resmi yazışmalar temelinde bir söylem analizi gerçekleştirilmekte, bu mekânların oluşumunda Evkaf Umum Müdürlüğü, Diyanet ve Adliye Nezareti gibi devlet kurumlarının hangi önceliklerle hareket ettikleri, çatışma ve çözüm süreçlerini nasıl yönettikleri, yeni cezaevleri inşaat faaliyetlerinin ne tür denetim mekanizmalarından geçtiği, bu bürokratik işlemlerin mekânsal sonuçlarının nasıl şekillendiği sorularına cevap aranmaktadır. Makalenin kavramsal çerçevesi, *özcü* ve *Avrupa-merkezci* anlatıları yeniden üretme riskine karşı belli bir eleştirel

mesafeyi korumak kaydıyla, Max Weber'in "batılı çağdaş bürokrasi" tanımına referans verilerek oluşturulmaktadır.

Eski Cezaevleri ve Mevcut Yapı Stoklarının Değerlendirilmesi: Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Mekânsal Koşullar ve Müzakereler

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde total kurumun kapatma pratiklerinin gerçekleştirildiği yapı türlerinden bir grubu temsil eden cezaevleri, mekânsal konumları ve koşulları itibarıyla kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu çeşitlilik ve farklılıkları incelemek ve cezaevleriyle ilgili genel bir görünüm elde etmek için öncelikle somut rakamsal verilerden başlamak gerekmektedir. Amerika elçilik görevlisi G. Howland Shaw, Türkiye'de cezaevlerinin yakın geçmişi ve 1930'lu yıllardaki durumuyla ilgili kaleme aldığı bir makalesinde, cezaevi mekânları ve mahkûm nüfusu ile ilgili bazı istatistiki veriler ve bireysel gözlemlerini aktarır. Shaw'a göre Türkiye'deki cezaevlerinin temel özelliklerinden biri, boyutlarının küçük olmasıdır. Ülkedeki 362 hapisneden 271'inde bulunan mahkûm nüfusu ellilerden azdır; elliden fazla mahkûm bulunanlardan sadece altısında mahkûm sayısı 551 ile 570 arasındadır. Bu hapisanelerden üçü modern niteliklere sahiptir ve başlangıçta sadece elli kadarı hapisane binası olarak projelendirilmiş ve hayata geçirilmiştir. Geri kalanını ise, sonradan hapisaneye çevrilmiş yapılar oluşturmaktadır.¹

Shaw, bu mekânların durumunun genellikle iyi koşullara sahip olmadığını ve koşulların iyileştirilmesi için ise yeterince çaba sarf edilmediğini belirtir, mevkufaların durumuna değinirken, modern bir tevkifhanesi olan tek cezaevinin İstanbul'da bulunduğuna dikkat çeker. Diğer yerlerde ise,

¹ G. Howland Shaw, "Türk Hapishane Sistemi ve Bunda Yapılan Reform", *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi* (Ankara: Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, 1938), 161.

yargılanmayı bekleyen mevkufların genel cezaevlerinde tutulduklarını ifade eder. Yetişkin mevkuf kadınlar için yer bulunduğunu ama reşit olmayanlar için uygun yerin olmadığını vurgular.²

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde cezaevleri, farklı hukuki, sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiklerle belirlenen mimarlık üretimleri, bürokrasi, mekânsal müdahale, ıslah ve inşa süreçleriyle şekillenmiştir. Heterojen bir yapı sergileyen bu cezaevleri, mimari özellikleri ve inşa amaçları temelinde yedi kategoride tanımlanabilir. İlk grupta İzmir, İstanbul ve Kastamonu örneğinde olduğu gibi hapisane olarak tasarlanmış, Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilmiş yapılar, ikincisinde bir çeşit hücre ve koğuş sistemine dönüştürülme potansiyeli bulunan sıra odalardan oluşan tarihi ticaret yapıları; taş hanlar ve depolar, üçüncü kategoride kışla ve okul gibi askeri ve sivil eğitim kurumları, dördüncü kategoride cami ve kilise gibi dini yapılardan; medrese, hamam ve çeşitli hizmet birimlerinden oluşan külliyeler, beşinci kategoride konuttan çevrilerek elde edilenler, altıncı grupta iç kalede yer alan veya kale duvarlarına eklenen, zaman içinde genişleyen cezaevleri ve yedinci kategoride ise *asrî cezaevleri* yer almaktadır.³ Diğer taraftan burada yedi kategoride tanımlanan cezaevleri net ve keskin sınırları değil, kabaca bir gruplandırmayı ifade etmektedir. Disipliner bir kapatılma mekânı olan cezaevleri bazı örneklerde burada belirtilen mekânsal ve mimari özelliklerden bir kaçına sahip olmakta; eklerle genişletilmiş çok katmanlı ve parçalı bir yapı sergilemekte ve aynı zamanda jandarma karakolu gibi farklı işlevler için de kullanılabilir.

² *age*, 161.

³ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde iş esaslı cezaevleri ve cezaevinde yaşam koşulları konusu için bkz. İbrahim Saffet Omay, *Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1947).

Gerek cami, hamam, kale veya taş konak gibi yapılardan cezaevine dönüştürülenler olsun gerekse iş esaslı asri cezaevleri gibi farklı otorite, kontrol, disiplin ve bürokratik işlem repertuarını içeren örnekler olsun, kapatılma mekânları fiziksel ve materyal verilerin yanı sıra, sosyo-kültürel bağlam ve o mekân içinde yeniden üretilen toplumsallıkla inşa edilmekte, buna bağlı olarak bürokratik işleyiş de kendini farklı koşullara uyarlamakta ve dönüştürmektedir.⁴

Cezaevleri yapı stokunda bulunan ilk yapı grubuna örnek olarak, Geç Osmanlı'dan devralınan,⁵ Batı Avrupa'daki hapisane planları göz önünde bulundurularak inşa edilmiş cezaevleri gösterilebilir. Söz konusu yapılar, İzmir ve İstanbul'da olduğu gibi devletin prestij projeleri olarak inşa edilmiş, cezaevi işlevlerini uzun yıllar sürdürmüşlerdir. İstanbul örneğinde cezaevi, Sultan Ahmet'te kentin tarihi, kültürel, idari ve tinsel merkezinde yükselmiş bir yapı olarak devlet otoritesini temsil ederken, bu model taşra kentlerine de aktarılmıştır. Sözelimi Kastamonu'da cezaevi, hükümet konağı ve idadının yanında konumlandırılarak kent fizyonomisini belli ölçüde şekillendirmiş,⁶ cezaevleri kent merkezinde hükümet konağı, okul, karakol gibi devlet otoritesini temsil eden

⁴ Mekânın yeniden üretimi kavramı için bkz. Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel, 2014). Mekân üzerine farklı yorum ve yaklaşımlarla ilgili bkz. Philip Hubbard, Rob Kitchin, *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler*, çev. Emek Şevket Ataman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018).

Disipliner pratikler bağlamında cezaevinin tarihsel gelişimi ve mekânsal işleyişiyle ilgili olarak bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 6.bs. (Ankara: İmge, 2015). Total kurumların ürettiği farklı kategorilerdeki kapatılma mekânları konusunda ayrıca bkz. Erving Goffman, *Tımarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*, çev. Ebru Arıcan (Ankara: Heretik, 2015).

⁵ Geç Osmanlı'da hapisane konusunda kapsamlı bir çalışma için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapushâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)* (İstanbul: Kitapevi, 2012).

⁶ Kastamonu cezaeviyle ilgili olarak bkz. Fatmağül Demirel, "Kastamonu Cezaevi", *Üsküdar'a Kadar Kastamonu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi, 2008): 299-305.

eğitsel, yönetsel ve disipliner kurumlardan oluşan bir yapı topluluğunun/yoğunluğunun bileşeni haline gelmişlerdir.⁷

İkinci gruptaki taş han ve depo gibi ticari yapılar, cezaevinin bulunmayışı ya da ihtiyaca cevap verememesi durumunda bir çözüm olarak değerlendirilmişlerdir. 19. Yüzyılda Osmanlı'da cezaevleri bağlamında mevcut yapı stokundan yararlanma pratiği,⁸ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürülmüştür. Mevcut cezaevlerinin yetersiz görülmeleri ve ıslahı halinde, ek binalar yapılması veya farklı işlevlere sahip eski binaların satın alınması, mekânsal olarak yeniden düzenlenmesi yoluna gidilerek yeni cezaevleri oluşturulmuştur.⁹ Bu süreçteki her müdahale, farklı devlet kurumları, gruplar ve bireyler arasında söz konusu uygulamayla ilgili bürokratik bir müzakere zemininin oluşmasına yol açmıştır. Türkiye'de cezaevi mekânlarının üretimine ve yapı stokunun şekillenme sürecine koşut olarak işletilen devlet bürokrasini analiz ederken, Weber'in batılı çağdaş bürokrasi tanımına referans vermek anlamlı görünmektedir. Weber bürokrasilerin en temel özelliklerinden birinin, "kişisellikten arınmışlık"¹⁰ olduğunu belirtirken şöyle bir tanım geliştirir:

“Doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımlılık, sürtüşmenin ve maddi ve kişisel maliyetlerin azaltılması-ışte bütün bunlar tam bürokratikleşmiş bir yönetimde, özellikle monokratik

⁷ Bkz. Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017).

⁸ Bkz. Yıldız, *age*, 393.

⁹ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde cezaevlerinin fiziksel koşullarıyla ilgili veriler için bkz. *Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor* (Ankara: Umumi Hapishane Matbaası, 1932). Cezaevleri ile ilgili bazı hukuki düzenlemeler ve uygulamalar için bkz. *Adli İnkılâbın Ana Hatları* (İstanbul: Alâeddin Kıral Basımevi, 1937).

¹⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, 3.bs. (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993), 206.

türünde, optimum noktasına getirilir.¹¹ [...] resmi işlerden sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel, irrasyonel ve duygusal öğeleri ne denli ayıklanırsa, bürokrasi asıl niteliğine o denli yaklaşır. Bürokrasinin bu niteliği onun özel erdemi kabul edilir.

Çağdaş kültür ne denli karmaşıklaşır ve uzmanlaşır, onu destekleyen dışsal aygıtı da kişisellikten uzak ve tam anlamıyla ‘nesnel’ uzmana o denli gereksinim duyar. Bu uzman, geçmişin toplumsal yapılarında, kişisel sempati ve iyilik, lütuf ve şükran duygularıyla hareket eden yöneticilerin yerini alır. Bürokrasi, çağdaş kültürün dışsal aygıtının gerektirdiği tutumları, en uygun bir bileşim içinde sunar”.¹²

Erken Cumhuriyet’te devlet aygıtlarının ve bürokrasisinin modernleşme sürecinde, Weber’in ideal tip olarak tanımladığı türden çağdaş, batılı bir bürokratik işleyişle karşılaştığı söylenebilir; fakat söz konusu bürokrasi, kültürel, tarihsel ve sosyo-ekonomik bağlam ve koşulların ürettiği tikelliklerden kaynaklanan bazı farklılıklar da barındırmaktadır. Bu duruma örnek olarak Tokat Cezaevi’nin dönüştürülmesi süreci gösterilebilir. Burada işletilen bürokrasi devlet kurumları arasında bir müzakere, menfaat çatışması ve çözümü temelinde gerçekleşmektedir. Tokat Cezaevi’nin, mahkûm sayısının fazlalığı nedeniyle, Evkaf’tan satın alınacak farklı bir binaya, bir taş hana taşınması gündeme gelmiştir. Konuyla ilgili arşiv belgesinde “Haddi istiabisinden fazla mahpuslarla dolu olan Tokat Hapishanesindeki mahkûmların başka bir tarafa nakline zaruret hasıl olduğundan Evkafa ait olup bin kişi alabilecek büyüklükte olan boş [...] hanın, hapishane yapılmak üzere Evkaf Umum Müdürlüğünden satın alınması ve bedelinin de 2107 numaralı kanunla hapishaneler için sarfına mezuniyet verilen

¹¹ *age*, 204.

¹² *age*, 206.

bir milyon liradan tesviyesi [...] İcra Vekilleri heyetince 17-7/1933'te kabul olunmuştur"¹³ diye belirtilmektedir. Burada söz konusu olan bazı açılardan Weber'in ideal tip olarak tanımladığı şekliyle "kişisel olmayan" bir bürokratik dildir; fakat bürokrasiyi şekillendiren aktörlerin, rasyonel bürokratik süreci ve müzakereyi, temsil ettikleri kurumların lehine sonuçlanacak şekilde yorumlamaya ve esnetmeye çalıştıkları görülecektir.

Tarihi yapı stokundan bazı binaların cezaevi olarak kullanılmak üzere satın alınmaları sürecinde farklı kurum ve toplumsal aktörler arasında menfaat çatışmaları ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda her devlet kurumu, kendi profesyonel bürokratik konumunun gerektirdiği görev ve sorumluluklar çerçevesinde hareket edip, somut sorunlara somut çözümler bulmak ve işleyişi sağlamak için çaba sarf ederken aynı zamanda kendi haklarını ve kurumsal kimliğinin sağladığı iktidarı koruma refleksi göstermektedir. Tokat Cezaevi örneğinde alternatif kapatma mekânına yönelik çözüm arayışı sürecinde farklı devlet kurumlarının çatışan menfaatleri net bir şekilde görülmektedir. Adliye Nezareti'nin satın almak istediği Taşhan için önerdiği fiyatı, Evkaf Umum Müdürlüğü uygun bulmamıştır. Adliye Nezareti'nin öncelikli konusu, kurumun acil ihtiyaçlarının en hesaplı şekilde karşılanmasıyken, Evkaf'ın önceliği, mali-ticari düzlemde mülk ve kira gelirlerinin yönetimi ve muhafaza edilmesi ve kurumun maddi zarara uğratılmamasıdır.

Bu yazışmalarda Taşhan, alt katta bulunan dükkânlar ve üst katlar olmak üzere iki farklı mekânsal katman, işlev ve kira gelir düzeyi temelinde tanımlanmış, mekânın dönüştürülmesiyle yaşanacak kâr ve zarar hesapları müzakere edilmiştir. Evkaf'ın, engelleyemeyeceği mülk kaybı sürecinden en az

¹³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (Bundan sonra BCA), yer: 30-18-1-2 /38-52 – 15, tarih: 17.07.1933.

maddi zararlarla çıkmak için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Adliye'nin ilk başta on beş bin lira önerdiği Taş Han için Evkaf en az altmış bin ve üzeri bir rakama satın alınması gerektiğini bildirmiş, nihai olarak bir orta yol bulunarak söz konusu bina 6/1/1934 tarihinde yirmi beş bin liraya Adliye tarafından satın alınmıştır.¹⁴ Taşhan örneğinde mevcut sorun, kurumlar arası müzakere ve ilk tekliften ödün verme temelinde çözüme kavuşturulmuştur.

Mevcut yapı stokunun cezaevine dönüştürülmesine ilişkin bir diğer örnekle Edirne'de karşılaşılmaktadır. Burada hapis haneye çevrilmesi ön görülen yapı, bir yangın sonucunda harabe haline gelen kışladır. Konuyla ilgili belgede, görevin mimar Ernst Arnold Egli'ye verildiği belirtilmekte,¹⁵ “Edirne'deki yanık kışla binasının hapis hane haline çevrilmesi işinin, ihtisası malum ve mücerrep olan Maarif Vekâleti Mimarı Profesör Mösyö Egli'ye Müzayede, Münakasa ve İthalat Kanununun 18. maddesinin “z” fıkrasına göre pazarlıkla yaptırılması; [...] İcra Vekilleri Heyetince 18/12/932 tarihinde kabul olunmuştur”¹⁶ denilmektedir. Buradaki dil, Weber'in tanımıyla örtüşen çağdaş bürokrasinin dilidir; konu ve süreç net bir şekilde tanımlanmakta, Adliye'nin bu süreçte, hizmet alımında mümkün olduğunca maliyeti düşürerek en hesaplı çözümü bulmak istediği görülmektedir.

Taşhan ve kışla dışında, cezaevine dönüştürülmüş veya dönüştürülmek istenen bir diğer yapı topluluğunu ise, üçüncü grupta yer alan ibadethane,

¹⁴ BCA, Başvekâlet, Kararlar Müdürlüğü, sayı2/10, Kararname, yer: 30-18-1-2/42-1 – 10, tarih: 06.01.1934.

¹⁵ Egli'nin Türkiye'deki çalışmaları için bkz. Leyla Alpagut, *Cumhuriyet Mimarı Ernst Arnold Egli, Türkiye Yılları, Anılar ve Ankara İçin Yapılar* (İstanbul: Boyut, 2012). Ayrıca bkz. Ernst A. Egli, *Atatürk'ün Mimarının Anıları, Genç Türkiye İnşa Edilirken* çev. Güven Gökten Uçer, 3.bs. (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017).

¹⁶ BCA, Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü, Sayı 13588, yer: 30-18-1-2/32-76 – 4, tarih: 18.12.1932.

Erhan Berat FINDIKLI

medrese ve hamam gibi farklı işlevlere sahip yapı birimleriyle külliyeler oluşturmaktadır. Devlet kurumları arasında müzakere edilen konu, dinsel yapılar olduğunda bürokratik dil, belli bir dereceye kadar duygusal, dinsel, tinsel bir meşruiyet söylemi ve iktidar talebi ile harmanlanabilmektedir. Caminin cezaevine dönüştürülmesi veya cezaevine dönüştürülmüş camiye eski işlevinin kazandırılmasına ilişkin müzakereler kişisellikten uzak bir dil katmanı taşımakla birlikte, duygusal ve ideolojik tercihleri yansıtan bir tonlamaya kavuşmakta; farklı kurumların *çoğul iç rasyonaliteleri* devreye girebilmektedir.

Cezaevlerinin nakli ve dönüştürme işlemleri, genellikle mevcut yapının yetersizliği, mekânsal ve sıhhi koşullarının iyileştirilmesi arzusuyla temellendirilmekte ve gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte ibadethanelerin cezaevine dönüştürülmesinde veya cezaevi olarak kullanımlarına son verilmelerinde zaman zaman dinsel duyarlılıklar ve dinsel meşruiyet konusu gündeme gelebilmekte, bu süreç hem dini hem seküler hem de pratik ve faydacı boyutlarıyla müzakere edilmektedir. Kayseri, Malatya ve Ünye'deki Saray Cami'leri bu tartışmaların farklı katmanlarının irdelenmesinde anlamlı örnekler sunmaktadırlar.

Kayseri'de Hunat Camii'nin bir süre cezaevi olarak kullanılması talebi, mevcut cezaevinde yaşanan çökme ve mahkûmların hayatının tehlikeye girmesiyle ortaya çıkmıştır. Kayseri Valisi Bayman Cezaevi'nin bir bölümünün aniden çökmesiyle oluşan yeni mekân ihtiyacının karşılanması için Hunat Camii'nin dönüştürülmesini önermiştir:

“Çok harap olup içinde dört yüz küsur mahkûm ve mevkuf bulunan Kayseri Cezaevi'nin bir kısmı nagihani yıkılmış ve diğer kısımlarında da tehlike bulunduğu, fen memurlarının raporlarına istinaden

müddeiumumilikten bildirilmiş mahkûmun ve mevkufun derhal diğer bir binaya nakli istenmiş, şehir içinde münasip bir bina aranmışsa da bulunamamış olmasına binaen şehrin en büyük camilerinden biri olan Hunat Camisinin derhal tahliyesi ile muvakkaten cezaevi olarak tahsisine müsaade buyurulmasını rica”.¹⁷

Burada valilikten yapılan açıklama ve gerekçelendirilme profesyonel bir sorumluluk duygusunu ve çözüm odaklı bir yaklaşımı temsil etmekte, sürecin hızla sonuçlandırılması için bir irade sergilenmektedir.

Kentin yapı stokunda bulunan bir caminin cezaevi olarak kullanılması durumuyla Malatya’da da karşılaşılmaktadır. Fakat bu belgede söz konusu olan, Kayseri Hunat Camii örneğinde olduğu gibi, dinsel mekânı cezaevine dönüştürme tartışması değil, cezaevine dönüştürülmüş Malatya Camii’nin tahliye işlemidir. Bu tahliyenin sebebi, camideki olumsuz fiziksel ve hijyenik koşullardır. Malatya Valisi, Başvekâleti Celile Müsteşarı Kemal Bey’e yazdığı mektupta “Vilayette mevcut mevkufeynin sıhhi şerait ve istiabına kâfi bir hapisanenin bulunmamasından mahpusların bir tek cami derununda pek muzdar ve acınacak şekilde buldukları malumu alileridir”¹⁸ diye belirtmekte, olumsuz bir cezaevi mekânı tarif etmektedir. Burada talebin meşruiyeti ve gerekçesi bir taraftan kapatılma mekânı, disipliner pratikler ve hızıssıhhaya yönelik rasyonel kaygılar ile biyo-iktidarın kesiştiği bir zeminde temellendirilirken¹⁹ diğer taraftan Weber’in tanımladığı türde çağdaş bir Batı bürokrasisinde rastlanmayan bir iyilik/lütuf beklentisi satır aralarında okunmaktadır; fakat bu patrimonial ve

¹⁷ BCA, yer: 30-10-0-0/65-435 – 4, tarih: 01.02.1938.

¹⁸ BCA, yer: 30-10-0-0/81-533 – 7, tarih: 21.12.1933.

¹⁹ Biyoiktidar ve tıp ilişkisi için bkz. Michel Foucault, *Kliniğin Doğuşu, Tıbbî Algının Arkeolojisi*, çev. Şule Ünsaldı (Ankara: Epos, 2002).

duygusal göndermeleri olan ton, bürokratik retorikte sürecin hızlandırılmasına dönük rasyonel bir taktiği yansıtmaktadır.

Taşhan, depo, kışla ve benzeri yapılardan farklı olarak camiinin cezaevi olarak kullanımıyla ilgili mekânın hafızasına ve hak iddiasına dair bazı dinsel içerikli tartışmalar, mekânın sosyo-kültürel katmanlarını farklı yönlerde şekillendirmektedir. Ülkede genel olarak camilerin cezaevi olarak kullanılmasının ideal bir çözüm olmadığı, olumlu sonuçlar doğurmadığı yönünde bir kanaatin bulunduğu, fakat bu kanaatin farklı nedenler ve önceliklerle ifade edildiği ve gündeme getirildiği görülmektedir. Sözgelimi Malatya’da camiden dönüştürülen cezaevi örneğinde Vali tarafından vurgulanan konu, sıhhi koşulların bulunmaması, mahkûmların mağduriyet yaşamaları ve bundan ötürü caminin tahliye edilmesinin gerektiği iken Ünye Saray Camii örneğinde, dinsel mekânın amacı dışındaki kullanımına dönük dini/duygusal kaygılar öne çıkmıştır.

Camilerin cezaevine dönüştürülerek kullanılması, kent ve kasabalardaki mevcut yapı stokunda bu işlevi görebilecek mimari açıdan uygun binanın bulunamamasıyla yakından ilintilidir; fakat bu durum bazı toplumsal gruplar tarafından, devlet otoritesinin din alanına müdahale etmesi olarak yorumlanmıştır. Camilerin cezaevi olarak kullanımı, Türkiye’de cezaevlerini oluşturan *palimpsestin* din ve devlet arasındaki çok yönlü diyalog, müzakere ve mekânsal örtüşmeyi içeren bir sosyo-mekânsal hafıza katmanının şekillenmesine yol açmıştır. Türkiye’de Evkaf, Diyanet ve Adliye gibi farklı devlet kurumları laiklik, din ve devlet ilişkileri konusunda sınırların müzakeresini sürdüren önemli aktörler arasında yer almaktadırlar. Din ve devlet ilişkileri, ceza hukuku, haklar ve sorumluluklar bağlamında cereyan eden çok aktörlü ve yönlü diyalogdan bir kesitin analizi için Diyanet İşleri Reisliği’nin Ünye’deki Saray Camii’nin cezaevi olarak kullanılmasının sonlandırılmasına ilişkin kaleme aldığı metnin yakın

okumasının yapılması anlamlı görünmektedir. Burada gayrişahsi olan bürokratik dilin kişiselleşme ve duygusallaşma eğilimi taşıdığı, fakat bu kişisel/duygusal vurgunun kurumsal iç rasyonalite ile ilişkili olduğu görülmektedir:

“Ünye’de bulunan Saray Camiinin senelerden beri Cezaevi olarak işgal edilmesi ve müteaddit müracaatlarla rağmen boşaltılmaması halkın sızlanmalarını mucip olmaktadır. Bilhassa yaklaşmakta olan Ramazan münasebetiyle yeniden müracaat vaki olmuştur. Bu caminin süratle tahliyesi hususunda ilgililere gerekli emrin verilmesi tazimlerle rica olunur.”²⁰

Bu metinde “işgal”, “halkın sızlanmaları” tabirlerinin seçilmesi ve “yaklaşmakta olan Ramazan” a değinilmesinden, camilerin cezaevi olarak kullanılmasının toplumun bazı kesimleri tarafından tasvip edilmediği, Diyanet’in de bu görüşe katıldığı, mevcut durumu bir hak ihlali olarak alımladığı ve kendini ilgili resmi makamlara durumu iletmekle sorumlu hissettiği net bir şekilde okunmaktadır. Burada devreye giren husus, dinsel iktidar ve dinin önerdiği zaman, ibadet ve ritüel kavrayışının müzakerede meşrulaştırıcı veri olarak kullanımınıdır. Bürokraside din, gelenek ve görenekler belli bir derecede otonomiye sahip farklı yapılar olarak belirlemekte, bürokratik dili polifonik bir dokuya dönüştürmektedirler.

Erken Cumhuriyet’te cezaevi yapı stokunda, beşinci kategoride konuttan çevrilen cezaevleri yer alırken altıncı grupta ise kaleler bulunmaktadır. İç kalede veya kale duvar ve burçlarına eklemlenen veya ondan ayrı bir şekilde gelişen

²⁰ BCA, yer: 30-10-0-0/26-151 – 24, tarih: 27.07.1946.

cezaevlerine, Sinop²¹ ve Diyarbakır Cezaevleri örnek gösterilebilir. Bunlar çok parçalı mekânlardır. Kastamonu’da kent merkezinde oluşan yönetsel, disipliner yapı topluluğunun bir benzeri, Diyarbakır örneğinde iç kalede şekillenmiş görünmektedir; dolayısıyla daha parçalı fakat yoğun bir mekânsal tanımla kentin geri kalanından ayrıştırılmış bir doku sergilemektedir.

Yeni Cezaevleri: İnşaat Süreçleri, Bürokrasi, İhaleler ve Kontroller

Cumhuriyet’in Geç Osmanlı’dan devraldığı veya dönüştürdüğü cezaevlerinin mekânsal çeşitliliğine Erken Cumhuriyet’te açılan ve yedinci grupta yer alan *iş esaslı asri cezaevleri*yle yeni katmanlar eklenmiştir. Bu katmanda, kalkınma, ekonomik gelişme, toplumsal sağaltım gibi ağırlıklı olarak geleceğe dönük söylem repertuarına sahip cezaevleri bulunmaktadır.

Geç Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde hapishanelerin ıslahı ve mahkûm emeğinden yararlanılmasına devam edilmiş, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde bu uygulamanın yeniden örgütlenmesi söz konusu olmuştur. Bir taraftan Osmanlı’dan devralınan tarihi cezaevlerinde küçük atölyeler ve tezgâhlar temelinde üretime devam edilirken, diğer taraftan devlet girişimiyle gerçekleştirilen endüstrileşme sürecinde madencilik, farklı sanayi kolları ve endüstriyel tarıma entegre olan yeni cezaevleri inşa edilmiştir.²² Endüstrileşme için ihtiyaç duyulan emek gücünün bir bölümü bu cezaevlerine yerleştirilen mahkûmlar aracılığıyla karşılanmak istenmiştir.²³ Bu amaçla Zonguldak,

²¹ Sinop cezaevinin mimari özellikleriyle ilgili olarak bkz. Alev Çakmakoglu Kuru, *Sinop Hapishanesi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004).

²² Bkz. Omay, *age*.

²³ Bkz. Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Çalışmaları*, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2011). 1933-53 yılları arasında Türkiye’de mahkûm işçiler konusunda bkz. Ali Sipahi, “The Labor-based Prisons in Turkey, 1933-1953”, (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, 2006). Dönemin ekonomik tarihi için ayrıca bkz. Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Tarihi İktisadi Tarihi (1923-1950)* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).

Değirmisaz, Tunçbilek, Soma, Keçiörlü, Ergani, Malatya, Karabük, Sivas, Ankara, Isparta, Dalaman, Kayseri, İmralı, Keçiörlü ve Dalaman²⁴ cezaevleri kurulmuştur.

Türkiye’de cezaevleri inşası bir kalkınma hamlesinin parçası olarak alınılanmakta, bölgenin ihtiyaç duyduğu ucuz emek gücünün temininde, ülkenin bayındırlık düzeyinin ve toplumsal refahının artmasında bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Modern cezaevi mekânı, bir taraftan cezaevlerine ilişkin istatistiki verileri ve kalkınma planlarına ilişkin rakamlar ile diğer taraftan gelişme fikrinin, arzu nesnesinin metaforik göndermeleri ve aurası ile kuşatılmaktadır. Şehir ve bölge planlama²⁵ gibi çağdaşlığın, zamanı yakalamanın/düzenlemenin mekânsal simgeleri, ilerleme göstergelerinden biri olarak kabul edilen cezaevleri ile birlikte tahayyül edilmektedir. Resmi yazışmalarda Malatya Cezaevi’nin inşası ile kente getirilmek istenen içme suyu alt yapısı ve şehir planlama konusunun birlikte ele alınması bu duruma tipik bir örnek teşkil etmektedir. Malatya Valisi, Başvekâleti Celile Müsteşarı Kemal Bey’e gönderdiği yazıda şöyle demektedir:

“Bir taraftan şehrin imar, plan ve krokisi diğer taraftan da su işleri idaresinin memleketin müstakbel inkişafı uğrunda pek mühim işlerle meşgul bulunduğu şu mühim fırsat zamanlarından bilistifade ehem ve elzem olduğu kadar da bir an evvel inşası derececi vücup ve elzemiyette görülen hapishane binasının dahi hemen inşasına başlanabilmek için başvekil İsmet Paşa hazretlerinin malumat ve inzımanı reyî devletleriyle

²⁴ Omay, *age*, 26-27.

²⁵ Erken Cumhuriyet Dönemi’nde şehir planlamalarıyla ilgili olarak bkz. Yıldız Sey, ed. *Türkiye’de 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998).

Erhan Berat FINDIKLI

İtalya'da yapılmakta olup şimdiye kadar gelmiş olacağı muhtemel bulunan kroki ve plan ile bu baptaki inşaat masrafına makabil keşifnamesi mucibince tertibi mahsusunda (6000) liralık havalenamesinin dahi birlikte sürati irsali lüzumu 10/12/1933 tarih ve numaralı tahriratla adliye vekâleti cellesine arz edilmiştir".²⁶

Bu örnekte bürokratik dil, aynı zamanda ilerlemeci bir retorikle renklendirilmiş, şehrin ihtiyaç duyduğu alt yapı çalışmaları ve cezaevi talebine, ideolojik bir vurgu aracılığıyla hem meşruiyet kazandırılması hem de projenin hayata geçme sürecinin hızlandırılması istenmiştir.

Kalkınma programlarıyla entegre edilmek ve bir ekonomik gelişim stratejisi çerçevesinde oluşturulmak istenen yeni cezaevlerinin inşa süreçlerinde, yapı malzemesinin bulunması veya alınan ihalenin belirtilen tarihlerde teslim edilmesi gibi konularda bazı güçlükler yaşanmıştır. Spesifik ve somut bir sorunun çözümüne ve görevin yerine getirilmesine ilişkin durumlarda bürokratik dil daha profesyonel, rasyonel ve pragmatik bir ton kazanmaktadır. Görevler, sorumluluklar, sorunlar ve çözümler net bir şekilde ifade edilmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik krizler, bazı yapı malzemelerinin teminini güçleştirmiş, bu durum cezaevlerinin inşasını geciktiren etmenler olarak belirlemiştir. Örneğin Şebinkarahisar Cezaevi'nin inşa sürecinde de gecikmeler yaşanmış fakat burada ek süre tanınması yerine tarafların rızasıyla yapılan iş sözleşmesi feshedilmiştir. Bu belgede sorun ve buna bağlı olarak işletilen bürokratik süreç şöyle tanımlanmıştır:

²⁶ BCA, yer: 30-10-0-0/81-533 – 7, tarih: 21.12.1933.

“150 iş günü sonunda bitirilmek üzere müteahhit Süleyman Yolsal’a ihale edilmiş olan Şebinkarahisar cezaevi inşaatının, inşaatla lüzumlu çimento teminindeki güçlük sebebiyle, ikmal edilemeyeceği anlaşılmış olduğundan; bu hususta akdedilen 9/5/1942 tarihli mukavelenamenin, Maliye Vekilliği Baş Hukuk Müşavirliğinin mütalaasına muhalif olarak tarafların rızasıyla feshedilmesi; [...] icra Vekilleri Heyetinin 9/3/1944 tarihli toplantısında kabul olunmuştur”.²⁷

Benzer bir çimento temini sorunu Alucra Cezaevi’nin inşası sürecinde yaşanmış, yapı ön görüldüğü tarihte tamamlanamamış, yükleniciye ek süre tanınmıştır. Söz konusu belgede konu şu şekilde aktarılmıştır:

“120 iş günü sonunda ikmal edilmek şartıyla müteahhidine ihale olunan ve bir kısım inşaat yapıldıktan sonra kâfi miktarda çimento tedarik edilememesi yüzünden vaktinde ikmal edilemeyen Alucra Cezaevi inşaat müddetine, çimento tedarik edildiği tarihten itibaren 80 iş günü ilavesi suretiyle Maliye Vekâleti baş Hukuk Müşavirliğinin mütalaasına muhalif olarak mukavelede tadilat yapılması [...] 22 Temmuz 1943 tarihinde kabul olunmuştur”.²⁸

Cezaevleri inşasında karşılaşılan bir diğer güçlük ise, ihaleye çıkıldığında söz konusu inşaatı gerçekleştirmek isteyen müteahhitin bulunamaması, cezaevleri inşasının bazı durumlarda pazarlık suretiyle dahi yaptırılmamasıdır. Böyle bir durumla karşılaşıldığında, emaneten, yani inşaatın farklı bölümlerini

²⁷ BCA, Başvekâlet Muamelat Umum Müdürlüğü, Kararlar Müdürlüğü, Karar Sayısı 3/603, yer: 30-18-1-2/105-20-7, tarih: 09.03.1944.

²⁸ BCA, TC Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Karar Sayısı 2/20379, yer: 30-18-1-2/102-57 – 5, tarih: 22.07.1943.

Erhan Berat FINDIKLI

inşa görevini farklı yüklenicilere vererek tamamlanması yolu seçilmektedir. 1941 yılında Ağrı Cezaevi'nin inşasında böyle bir yolun takip edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹

Cezaevi mekânı sürekli makro ve mikro düzeyde bürokratik müdahalelerle, disiplinler uygulamalarla şekillenmekte, dönüşmekte ve sürekli denetlenmektedir. Cezaevlerinin inşası sürecinde olduğu gibi sonrasında da proje ve yapı malzemesine ilişkin detayların, şartnamede belirtildiği şekilde yapılıp yapılmadığı yetkililer tarafından kontrol edilmektedir. Sözgelimi, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü'ne yapılan mozaiklerin şartnameye uygun olmadığına yönelik bir ihbar gerçekleştirilmiş, ilgili kişiler, söz konusu mozaigi yerinde incelemiş³⁰ ve “Gerede ilçesinde yeniden yaptırılmış olan cezaevi ile dispanser binalarının koridor ve cümle kapıları önündeki mozayiklerin, yerinde yaptırılan sondaj sonunda, şartlaşmasına uygun olarak yapılmış olduğunun anlaşıldığı Bayındırlık Bakanlığından bildirilmiştir”.³¹ Y. Mimar Bedri Uçar ve Gerede'de demirciler mahallerinden inşaat kalfası Kazım Keskin, Gerede kaymakamı Fahir Tezgören'in huzurunda söz konusu kontrolü gerçekleştirmiştir. Bu sondaj raporundaki detaylar, resmi denetleyicilerin hangi konularda hassasiyet gösterdikleri, iş ihalesi, iş teslimi ve sonrasında ilgili rasyonel bürokratik sürecin nasıl ilerlediğini yansıtması açısından önemlidir:

²⁹ BCA, Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Karar Sayısı 2/16757, yer: 30-18-1-2 / 96 - 89 - 1, tarih: 01.11.1941.

³⁰ BCA, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü, yer: 30-1-0-0/74-467 - 3, tarih: 02.04.1946. Ağırlıklı olarak Anglosakson dünyadaki cezaevi mimarlığının tarihsel gelişimi ve çağdaş türleri için bkz. Leslie Fairweather, Seán McConville, *Prison Architecture: Policy, Design and Experience*, 2. bs. (Oxford, Amsterdam, Boston, London vd. şehirler: Architectural Press, 2003).

³¹ BCA, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü, 30.3. 1946. Dosya no. E: 8, Gidiş no. 207, Gidiş Tarihi, 2. 3. 946, yer: 30-1-0-0-/74-467 - 3, tarih: 02.04.1946.

“Dispanser binasında antre mozaikinde yapmış olduğumuz sondaj neticesinde mozaik kalınlığını (3) üç santim ve bodruma inen kısım kenarında mozaik kalınlığının (2,8) santim hela döşemesinde mozaik kalınlığı (3) santim keza cezaevi koridor döşemesinde mozaik kalınlığı (3) üç santim olarak gördük. Esasen mozaikte kullanılan mermer pirincinin kalınlığı (1) santim olduğu cihetle bu görülen hallerden aşağı ve iddia edildiği gibi yarım santim ile bir santim arasında mozaik dökmeye imkân olmadığını belirtir iş bu tutanak tanzim edilmiştir.”³²

Türkiye’de cezaevleri yapı stokunda yedinci kategoride bulunan asri cezaevleri, bölge ve şehir planlama çalışmaları gibi makro projelerden inşaat malzemelerinin şartnamedeki standartlara uyup uymadığının kontrolü gibi mikro uygulamalara varıncaya kadar rasyonel bürokrasi ve bir dizi disipliner pratik çerçevesinde ele alınmış ve yapılandırılmış mekânlardır. Bu yönüyle Weber’in vurguladığı, çağdaş rasyonel bürokrasinin “doğruluk, hız, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımlılık”³³ gibi niteliklerini belli bir ölçüde yansıttığı söylenebilir.

Sonuç

19. yüzyılda modernleşme sürecinde ceza hukukundaki değişim ve dönüşüm, cezanın mekânsallaştırılmasıyla ilgili yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve farklı yapı tipolojilerinin, buna bağlı olarak farklı kapatma teknolojilerinin doğmasına neden olmuştur. Geç Osmanlı’da söz konusu ihtiyacın mevcut yapı stokuyla karşılanmasına paralel ilerleyen modern cezaevi inşa

³² BCA, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürlüğü, yer: 30-1-0-0 /74-467 – 3, tarih: 02.04.1946.

³³ Weber, *age*, 204.

Erhan Berat FINDIKLI

uygulamaları, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde daha sistematik bir şekilde devam etmiştir. Bütün bu çalışmalar sonucunda, mimari tipoloji anlamında kabaca yedi farklı kategoride tanımlanabilecek heterojen bir cezaevi yapı stoku ortaya çıkmıştır.

Yeni rejimin ideolojik, siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik öncelikleri, Adliye, Evkaf ve Diyanet gibi mevcut bürokratik kurum ve kuruluşların sahip olduğu sorumluluk alanlarının ve gayrimenkullerin değerlendirilmesi, satılması, el değiştirmesi veya iş esaslı yeni cezaevlerinin inşası süreci, farklı toplumsal gruplar ve aktörler arasında çok yönlü ve sesli bir diyalog/müzakere alanının oluşmasına, farklı iktidar strateji ve taktiklerinin geliştirilmesine ve yeni cezaevi mekânlarının şekillenmesine yol açmıştır. Söz konusu cezaevleri, aynı zamanda rasyonel bir bürokratik işleyiş, değişim ve yeniden üretim sürecinin bir parçası ve mekânsal sonuçları olarak belirmişlerdir. Bununla birlikte Cumhuriyet bürokrasisinin, Weber'in ideal tip olarak tanımladığı rasyonel çağdaş Batı bürokrasiden retorik düzlemde farklılaşan duygusal tonları bulunmaktadır.

Türkiye'de cezaevleri, devlet kurumları arasında sürdürülen ekonomik kalkınma, bölge ve şehir planlama, toplumsal adalet, sağaltım, hıfzıssıhha ve tarihi yapıların kullanımının meşruiyeti gibi konuları içeren geniş bir müzakere alanının fiziksel, materyal ve sosyo-mekânsal sonuçları olarak şekillenmiş, bu süreçte Cumhuriyet bürokrasisi bütün iç çelişkilerine rağmen, çağdaş ve rasyonel bürokrasinin çok katmanlı bir versiyonu olarak işlemiştir.

Heterojenliğin, farklı kültürel ve soyo-ekonomik güçleri arasında rekabetin, çatışma, çözüm, uzlaşma ve ödün vermenin esas olduğu modern toplumlarda bürokratik kurumlar, ideal ve normatif olarak tanımlandığı şekliyle bir işleyiş sergilemezler; sınır, kural ve üslup ihlalleri kaçınılmazdır. Bununla

birlikte genel eğilimlerden ve yapısal özelliklerden söz etmek mümkündür. Her batılı rasyonel bürokraside olduğu gibi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de sürecin formel, etkin, rasyonel işleyişinin yanı sıra, kuralların bireysel yoruma açılması, çözüm odaklı olmak adına normlardan sapmaların yaşanması, hatta bazı uç örneklerde yolsuzluk ve yetkinin istismarına kadar uzanması söz konusu olabilmektedir. Cezaevleri yapı stokunun oluşturulması bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sadece *tek tip bir bürokratik rasyonaliteden* değil, farklı devlet kurumları tarafından şekillendirilen, sosyo-kültürel ve ekonomik koşullara bağlı olarak gelişen, açık uçlu süreçlerle ilerleyebilen, bütün iç çelişkileri ve duygusal tonlamalarıyla birlikte var olan *çoğul iç rasyonalitelerden* söz edilmelidir.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık/Kararlar Daire Başkanlığı, yer: 30-18-1-2 /38-52-15,tarih: 17.07.1933.
- BCA, Başbakanlık/Kararlar Daire Başkanlığı, yer: 30-18-1-2/42-1-10, tarih: 06.01.1934.
- BCA, Başbakanlık/Kararlar Daire Başkanlığı, yer: 30-18-1-2/32-76-4, tarih: 18.12.1932.
- BCA, Başbakanlık/Muamelat Genel Müdürlüğü, yer: 30-10-0-0/65-435-4, tarih: 01.02.1938.
- BCA, Başbakanlık/Muamelat Genel Müdürlüğü, yer: 30-10-0-0/81-533-7, tarih: 21.12.1933.
- BCA, Başbakanlık/Muamelat Genel Müdürlüğü, yer: 30-10-0-0/26-151-24, tarih: 27.07.1946.

Erhan Berat FINDIKLI

BCA, Başbakanlık/Kararlar Daire Başkanlığı, yer: 30-18-1-2/105-20-7, tarih:
09.03.1944.

BCA, Başbakanlık/Kararlar Daire Başkanlığı, yer: 30-18-1-2/102-57 –5, tarih:
22.07.1943.

BCA, Başbakanlık/Kararlar Daire Başkanlığı, yer: 30-18-1-2/96-89-1, tarih:
01.11.1941.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, yer: 30-1-0-0/74-467–3, tarih:
02.04.1946.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Adlî İnkılâbın Ana Hatları. İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi, 1937.

Alpagut, Leyla. *Cumhuriyet Mimarı Ernst Arnold Egli, Türkiye Yılları, Anılar ve Ankara İçin Yapılar*. İstanbul: Boyut, 2012.

Avcı, Yasemin. *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

Çakmakoğlu Kuru, Alev. *Sinop Hapishanesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004.

Demirel, Fatmagül. “Kastamonu Cezaevi”. *Üsküdar’a Kadar Kastamonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi, 2008: 299-305.

Egli, Ernst, A. *Atatürk’ün Mimarının Anıları, Genç Türkiye İnşa Edilirken*. çev. Güven Göktan Uçer. 3.bs. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.

Fairweather, Leslie. Seán McConville, *Prison Architecture: Policy, Design and Experience*. 2. bs. Oxford, Amsterdam, Boston, London vd. şehirler: Architectural Press, 2003.

- Foucault, Michel. *Kliniğin Doğuşu, Tıbbî Algının Arkeolojisi*. çev. Şule Ünsaldı. Ankara: Epos, 2002.
- _____. *Hapishanenin Doğuşu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 6.bs. Ankara: İmge, 2015.
- _____. *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*. çev. Işık Ergüden-Osman Akınbay. 5. bs. İstanbul: Ayrıntı, 2016.
- Goffman, Erving. *Timarhaneler: Akıl Hastalarının ve Kapatılmış Diğer Kişilerin Toplumsal Durumu Üzerine Denemeler*. çev. Ebru Arıcan. Ankara: Heretik, 2015.
- Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor*. Ankara: Umumi Hapishane Matbaası, 1932.
- Hubard, Philip. Kitchin, Rob. *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler*. çev. Emek Şevket Ataman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel, 2014.
- Makal, Ahmet. *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Çalışmaları*. 2. bs. İstanbul: İletişim, 2011.
- Omay, İbrahim Saffet. *Cezaevi (İş Esası Üzerine Kurulu)*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1947.
- Sey, Yıldız. ed. *Türkiye’de 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Shaw, G. Howland. “Türk Hapishane Sistemi ve Bunda Yapılan Reform”. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye’si*. Ankara: Dâhiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı (1938): 161-166.
- Sipahi, Ali. “The Labor-based Prisons in Turkey, 1933-1953”. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, 2006.
- T. C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. *Mahkûmlar İstatistiği 1941-1958*. Ankara: Kars Matbaası, 1960.

Erhan Berat FINDIKLI

Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Tarihi İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Yıldız, Gültekin. *Mapushâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*. İstanbul: Kitapevi, 2012.

Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev. Taha Parla. 3.bs. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993.